

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»: ВІД МОВНОЇ ДО БАГАТОКОМПОНЕНТНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МОДЕЛІ

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF TRANSLATION COMPETENCE: FROM A LINGUISTIC TO A MULTI-COMPONENT PROFESSIONAL MODEL

Кінцак Н.І.,

orcid.org/0009-0004-1530-0345

*асистент, аспірант кафедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті здійснено ґрунтовний аналіз еволюції поняття «перекладацька компетентність» у межах лінгвістичного та перекладацького дискурсів ХХ – початку ХХІ століття. Актуальність дослідження зумовлена стрімкою трансформацією перекладацької галузі під впливом цифровізації, що потребує переосмислення критеріїв професійної придатності перекладача. Застосування методів порівняльного та діахронічного аналізів дозволило систематизувати розвиток моделей перекладацької компетентності, виокремивши чотири ключові етапи: лінгвоцентричний, комунікативно-текстуальний, багатокомпонентний та сучасний технологічно-орієнтований етап.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку між структурою компетентності та логікою оцінювання якості перекладу. Встановлено, що на ранніх етапах (період лінгвоцентризму) оцінювання мало переважно бінарний характер («правильно/неправильно») і обмежувалось формальною еквівалентністю. Із появою комунікативних моделей та теорії «Скопосу» акцент змістився на функціональну адекватність тексту. У роботі проаналізовано роль стратегічної компетентності як центрального механізму процесу перекладу, що дозволило перейти від аналізу перекладацького продукту до дослідження самого когнітивного процесу прийняття рішень.

Аналіз сучасного етапу розвитку галузі демонструє поступову інтеграцію професійних стандартів ринку в академічні рамки компетентностей. Досліджено модель European Master's in Translation (2022) та міжнародний стандарт ISO 17100:2015, які відображають «технологічний поворот» у перекладознавстві. Виявлено, що в сучасній парадигмі якість перекладу перестає бути винятково лінгвістичною категорією. Вона починає охоплювати ефективність взаємодії перекладача з технологічними інструментами, навички інформаційного пошуку та дотримання термінології проєктів.

У висновках наголошено, що еволюція вимог до перекладача відображає трансформацію з виконавця мовних трансформацій на стратегічного менеджера процесів. Це зумовлює необхідність розрізняти підходи до оцінювання, де в освітньому контексті пріоритетом стає формування компетентностей, а в комерційному – здатність перекладача забезпечувати якісний сервіс у високотехнологічному середовищі.

Ключові слова: перекладацька компетентність, оцінювання якості перекладу, модель PACTE, рамка компетентностей EMT, професійні стандарти, багатокомпонентні моделі, диференціація оцінювання.

The article provides a comprehensive analysis of the evolution of the concept of «translation competence» within the linguistic and translation discourses of the 20th and early 21st centuries. The relevance of the study is driven by the rapid transformation of the translation industry under the influence of digitalization, which necessitates a fundamental rethinking of the criteria for a translator's professional suitability. By applying methods of comparative and diachronic analysis, the development of translation competence models has been systematized, identifying four key stages: the linguocentric, communicative-textual, multi-component, and the modern technology-oriented stage.

Particular attention is paid to the interrelationship between the structure of competence and the logic of translation quality assessment. It is established that during the early stages (the period of linguocentrism), assessment was primarily binary in nature («right/wrong») and limited to formal equivalence. With the emergence of communicative models and Skopos theory, the emphasis shifted toward the functional adequacy of the text and its ability to achieve communicative goals in the target environment. The paper analyzes the role of strategic competence as the central mechanism of the translation process, which facilitated a transition from the analysis of the translation product to the study of the cognitive decision-making process itself.

An analysis of the current stage of the industry's development demonstrates the gradual integration of professional market standards into academic competence frameworks. The EMT model (2022) and the international standard ISO 17100:2015, which reflect the «technological turn» in translation studies, are examined. It is revealed that in the modern paradigm, translation quality ceases to be an exclusively linguistic category. It begins to encompass the efficiency of the translator's interaction with technological tools, information retrieval skills, and strict compliance with project terminology.

The conclusions emphasize that the evolution of requirements for translators reflects a transformation from a performer of linguistic transformations into a strategic process manager. This necessitates a differentiation in assessment approaches: in the educational context, the priority is the formation of core competencies, whereas in the commercial sector, the focus is on the translator's ability to provide high-quality service within a high-technology environment.

Key words: translation competence, translation quality assessment, PACTE model, EMT competence framework, professional standards, multi-component models, assessment differentiation.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та цифровізації перекладацька галузь безумовно проходить динамічну трансформацію, що зумовлює необхідність переосмислення фундаментальних вимог до фахівця-перекладача. Традиційне розуміння перекладу як суто лінгвістичної операції із заміни кодів однієї мови на іншу поступило місцем складній професійній діяльності, що поєднує когнітивні, технологічні та стратегічні аспекти. Центральним об'єктом сучасного прикладного перекладознавства є перекладацька компетентність, яка визначає здатність та готовність перекладача реалізувати набуті навички в практичній діяльності. Актуальність статті зумовлена потребою систематизувати еволюційні етапи формування моделей компетентності. Це необхідне теоретичне підґрунтя для розробки об'єктивних критеріїв академічного, комерційного чи навчального оцінювання якості перекладу, оскільки в межах компетентнісного підходу якість продукту розглядається як прямий доказ професійної спроможності перекладача. Таким чином, параметри перекладацької компетентності виступають об'єктивним показником для формування засад оцінювання якості перекладу. Систематизація дозволяє виявити логіку переходу від лінгвоцентризму до багатокомпонентних структур, що допоможе показати, як змінилась модель, і чому класичні підходи більше не забезпечують повноти оцінювання в умовах сучасної сфери перекладу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання структури та формування перекладацької компетентності перебуває у фокусі уваги багатьох українських та світових дослідників, які розглядають це поняття з різних методологічних позицій. Витоки поняття та його трансформацію детально проаналізовано у працях А. Уртадо Альбір [1] та К. Шеффнер [2]. Науковиці доводять, що розвиток моделей відбувався з розширенням самого об'єкта перекладознавства: від тексту як мовної одиниці до перекладу як міжкультурного акту. До уваги беруться сфери лінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики та функціональний підхід.

Перегляд багатокомпонентних моделей та їхню адаптацію до викликів цифрової епохи здійснив Е. Пім, який наголошує на зміщенні акцентів у бік стратегічної здатності приймати рішення. Проте він критикує багатокомпонентність, адже більшість складників, які включають у великі моделі, не є специфічно «перекладацькими» та ними можуть володіти й фахівці з інших сфер [3, с. 485-486].

Порівняльний аналіз історичних моделей перекладацької компетентності представлений у роботі Г. Гепферіх [4], хоча основною метою статті є презентація власної моделі перекладацьких компетентностей TransComp.

В українському науковому просторі системний аналіз еволюції поняття «перекладацька компетентність» через призму історії перекладознавства здійснює О. Кальниченко [5]. Еволюцію теоретичних парадигм – від лінгвоцентризму до когнітивізму – досліджує О. Ребрій [6]. Аспект переходу від теорії до професійних рамок компетентності висвітлено в працях А. Ольховської [7]. Фундаментальний внесок у розробку структури професійної підготовки перекладача зробив Л. Черноватий. У своїй праці він деталізує складники компетентності, виокремлює мовну, мовленеву, соціокультурну та стратегічну субкомпетентності як базу для формування фахівця [8, с. 70-71].

Попри значну кількість моделей компетентності, недостатньо висвітленим залишається питання прямого взаємозв'язку між еволюцією цих моделей та зміною критеріїв оцінювання якості перекладу.

Постановка завдання. Мета статті полягає в описі еволюції поняття «перекладацька компетентність» та системному аналізі розвитку її моделей: від ранніх лінгвоцентричних схем до сучасних професійно-орієнтованих структур, а також у простеженні трансформації вимог до перекладача та якості оцінювання перекладу. Реалізація цієї мети передбачає визначення етапів розширення структури компетентності в ретроспективі, аналіз зміни логіки оцінювання якості перекладу на кожному з етапів, визначення ключових параметрів сучасної моделі перекладацької компетентності, зумовлених технологізацією галузі.

Методологія. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що дозволило забезпечити об'єктивність та системність аналізу.

Метод аналізу та синтезу забезпечив опрацювання наукових джерел і узагальнення різних підходів до трактування перекладацької компетентності, що дозволило сформулювати цілісне уявлення про цей феномен. **Порівняльний метод** дав змогу співвіднести класичні моделі з сучасними багатокомпонентними структурами. **Діахронічний аналіз** було застосовано для простеження еволюції вимог до перекладача та підходів до академічного та комерційного оцінювання перекладу в історичній перспективі.

Логіка дослідження передбачає послідовний розгляд наукових концепцій у хронологічному

порядку. **На першому етапі** проаналізовано лінгвоцентричні підходи, де перекладацька компетентність розглядається крізь призму лінгвістичних навичок перекладача. **На другому етапі** описано перехід до комунікативно-текстуальних та когнітивних моделей. На основі аналізу праць було простежено зміщення акценту на стратегічний складник компетентності, що відповідає за планування та прийняття перекладацьких рішень. **На третьому етапі** здійснено аналіз сучасного технологічного етапу розвитку галузі та виявлено широкий вплив комп'ютерних технологій на професійну діяльність та переосмислення вимог до перекладача.

Виклад основного матеріалу. Процес формування сучасних уявлень про перекладацьку компетентність пройшов шлях від спрощеного розуміння перекладу як перестановки мовних елементів до визнання його складним когнітивним і соціокультурним актом.

1. **Лінгвоцентричний етап** (1960-ті. – поч. 1980-х рр.) На ранніх етапах розвитку перекладознавства як науки панував лінгвістичний підхід. Н. Хомський розглядав здатність перекладати крізь призму універсальної граматики та розрізняв поняття «лінгвістичної компетенції» – абстрактної системи правил, яка дозволяє людині створювати та розуміти нескінченну кількість речень, та «лінгвістичного виконання» – реального використання мови в конкретних ситуаціях [9, с. 3-4]. В. Віллс одним з перших спробував виокремити перекладацьку компетенцію як «здатність до передачі змісту», яка складалась з трьох частин: сприйняття тексту мовою оригіналу, декодування та продукування тексту мовою перекладу [10, с. 118-119]. Він наголошував на тому, що компетентність слід формувати через дидактичний процес, а не лише покладатись на інтуїцію [10, с. 117], та чітко розмежовував знання двох мов та вміння перемикались між ними, що стало фундаментом для подальших досліджень [10, с. 120]. Ключовим критерієм професійності в цей період вважалась лінгвістична вправність самих перекладачів. Їх сприймали як посередників, чия завдання обмежувалось заміною одиниць однієї мовної системи на одиниці іншої. На лінгвоцентричному етапі навчальне оцінювання (в межах підготовки перекладачів) базувалось лише на принципі «правильно/неправильно» та підрахунку помилок у фінальному тексті [10, с. 132-134]. Така система оцінювання не враховує, чому перекладач приймає те чи інше рішення.

2. **Комунікативно-текстуальний підхід** (1980-ті – 1990-ті рр.) Під впливом праць Д. Гаймса

про комунікативну компетентність [11, с. 281-282] перекладознавці почали відходити від суто граматичних моделей. Ключовим став розвиток теорії «Скопос» [12, с. 173-174], де успішність перекладу визначалась не стільки вірністю оригіналу, скільки відповідністю меті комунікації в цільовому середовищі. На цьому етапі Р. Белл запропонував одну з перших розгорнутих моделей, що включала знання цільової мови, знання типів текстів, знання предметної галузі та «експертну систему», яка об'єднує ці компоненти для розв'язання проблем [13, с. 36-39]. На цьому етапі текст оригіналу перестав бути «сакральним», а став лише «пропозицією інформації» [14, с. 58-59]. Вимога максимально точно відтворювати структуру оригінального тексту у перекладі змістилась до принципу того, наскільки чітко переклад виконує свою функцію в цільовій культурі. Раніше оцінка якості зводилась до пошуку відмінностей на рівні слів чи речень, проте в цей період оцінювання стало текстоцентричним, тому основними помилками стали вважати порушення прагматики чи стилістики, яке заважає читачеві зрозуміти зміст [15, с. 69-70]. Комерційна оцінка якості стала в цілому відносною, оскільки один і той самий текст міг бути оцінений на «відмінно» або «незадовільно» залежно від мети – Скопосу [12, с. 182-183].

3. **Розробка багатокомпонентних та когнітивних моделей** (2000-ні рр.) Поворотним моментом стала робота А. Нойберта, який виокремив п'ять взаємозалежних параметрів компетентності: мовний, текстовий, предметний, культурний та трансферний [16, с. 6-10]. Проте найбільш ґрунтовною та емпірично перевіреною стала модель іспанської дослідницької групи РАСТЕ. У версії 2003 року перекладацьку компетентність було визначено як систему з шести компонентів: 1) білінгвальна компетентність – знання двох мов та систем зв'язку між ними; 2) екстралінгвістична – знання про світ, культуру та предметні галузі; 3) перекладознавча – розуміння принципів та методів перекладу; 4) інструментальна – навички використання документації, словників та ІТ-технологій; 5) психофізіологічна – когнітивні здібності та психологічні риси; 6) стратегічна – центральний компонент, що відповідає за планування, контроль та коригування процесу [17, с. 58-60]. Саме стратегічна компетентність набуває особливого значення у моделі РАСТЕ, оскільки вона контролює роботу інших компетентностей. Вона допомагає планувати процес та вибирати оптимальну стратегію перекладу, оцінювати етапи роботи та отримані результати.

тати, визначати перекладацькі проблеми тощо [17, с. 59-60]. Паралельно з цим Г. Гепферіх запропонувала модель TransComp, яка додала до структури аспект психомоторних навичок [4, с. 12]. На цьому етапі академічні дослідження почали оцінювати професійний профіль перекладача та його когнітивні зусилля, тобто відбувся перехід від аналізу «продукту» до аналізу «процесу». Раніше вважалося, що перекладач або «має чуття чи хист», або ні. Багатокомпонентні моделі надали іншу точку зору. Наприклад, якщо перекладач припустився помилки в перекладі терміну не тому, що не знає мови, а тому, що не зумів знайти авторитетне джерело (інструментальна помилка), – це оцінюється інакше. Отже, педагогічне оцінювання стало диференційованим. Почали оцінюватись обґрунтування рішень (помилка в терміні через невміння знайти джерело (інструментальна помилка) оцінюється по-іншому [17, с. 59]) та з'явилися маркери професійності (швидкість прийняття рішень, кількість виправлень, стабільність термінології [4, с. 21-23]).

4. Сучасна професійна та технологічна парадигма (2017 – дотепер). Сучасний етап найбільш цілісно характеризується інтеграцією професійних стандартів ринку в академічні моделі. Найбільш релевантною сьогодні є модель компетентностей ЕМТ (European Master's in Translation). У 2009 році вона була візуалізована як «колесо» із шести взаємопов'язаних секцій. У 2022 році модель отримала оновлення, в якому зміст кожної секції було переосмислено крізь призму цифровізації, тому акцент змістився у сторону технологічного аспекту та надання професійних послуг. Сучасна модель ЕМТ включає такі компетентності: 1) мовну – вільне володіння рідною мовою та досконале знання іноземної мови; 2) тематичну – глибоке розуміння предметної галузі та знання відповідної термінології; 3) інформаційну грамотність – вміння ефективно шукати, аналізувати та перевіряти інформацію; 4) технічну – володіння інструментами автоматизованого перекладу, локалізації, пошуку інформації; 5) міжкультурну – розуміння соціокультурного контексту; 6) перекладацьку – навички перекладу, редагування, оцінки якості та управління перекладацькими проектами [18]. Обґрунтування зміни підходів до комерційного оцінювання якості у цей період зумовлене так званим «технологічним поворотом» у перекладознавстві. Якщо раніше якість оцінювалась як результат інтелектуальної праці людини, то з поширенням нейронного машинного перекладу фокус змістився на оцінювання процесу та когнітивних зусиль

перекладача [19, с. 101-102; 20, с. 4-5]. Це зумовлено впровадженням ISO 17100:2015, який ототожнює якість фінального тексту та суворе дотримання технологічного циклу. Відповідно до цього стандарту, комерційне оцінювання якості враховує відповідність процедурним вимогам замовника (використання пам'яті перекладу, перевірка термінології за глосарієм замовника, тощо) [21]. Отже, сучасні вимоги до перекладача виходять за межі суто лінгвістичного тексту та дають йому роль активного суб'єкта ринку у бізнес-процесах. Згідно з рамкою компетентностей ЕМТ (2022), професійний профіль сьогодні обов'язково включає здатність до ділової комунікації та ведення переговорів із замовниками, розуміння ринкових механізмів, етичне використання технологічних інструментів та готовність до навчання протягом усього життя [18]. Таке розширення складників компетентності означає, що якість перекладу більше не є самостійною категорією, а радше комплексною перевіркою професійної діяльності перекладача.

Висновки. Дослідження еволюції моделей перекладацької компетентності дозволяє сформулювати низку висновків, які відображають трансформацію вимог до перекладача та відповідну зміну логіки оцінювання якості перекладу.

Еволюція вимог до перекладача відображає перехід від сприйняття перекладу як «лінгвістичної вправності» чи так званого «мистецтва», що базується на інтуїції та вродженому таланті, до розуміння його як «багатокомпонентної професійної структури» чи «інтелектуального сервісу». Це зумовило диференціацію підходів до оцінювання: в академічному та освітньому середовищах об'єктом вимірювання стала компетентність майбутнього перекладача, тоді як у комерційній сфері пріоритет залишається за продуктом.

Простеження переходу між чотирма етапами показує, що кожна нова парадигма робила попередні методи оцінювання методологічно недостатніми: 1) на лінгвоцентричному етапі критерієм оцінювання була формальна еквівалентність та відсутність граматичних помилок; 2) на комунікативно-текстуальному етапі логіка оцінювання змістилась до функціональної придатності тексту та його впливу на реципієнта, а не просто відповідності слів; 3) на етапі багатокомпонентних моделей оцінювання трансформувалось з аналізу фінального тексту до аналізу якості прийняття рішень, а критерієм професійності стала стратегічна вправність та здатність до вибору перекладацьких трансформацій; 4) сучасна парадигма вимагає переходу від оцінювання знань

мови до оцінювання технологічного стеку, тому якість сьогодні – це відповідність міжнародним стандартам (зокрема ISO 17100), де коректність роботи з базами даних та глосаріями важить не менше, ніж лінгвістична точність.

Стратегічна компетентність стала ядром професійного стандарту. У всіх сучасних моделях її визначають домінують, оскільки вона дозволяє перекладачеві компенсувати дефіцит знань, обирати оптимальні інструменти та нести експертну відповідальність за фінальний продукт.

Сучасні вимоги виходять за межі роботи з текстом та включають до моделі компетентностей вміння вести переговори з клієнтами,

розуміння ринку перекладацьких послуг, етичне використання технологій та постійне професійне навчання.

Таким чином, еволюція вимог до перекладача відображає перехід від здійснення мовних трансформацій до ведення багатоаспектної професійної діяльності, де компетентність відіграє ключову роль та постійно адаптується до технологічного прогресу. Подальшого наукового вивчення потребує трансформація структури перекладацької компетентності під впливом стрімкого розвитку штучного інтелекту та великих мовних моделей, а також перегляд етичних і правових меж професійної відповідальності перекладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hurtado Albir A. (ed.) *Researching Translation Competence* by PACTE Group. Amsterdam : John Benjamins, 2017. 385 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.127>
2. Schäffner C., Adab B. (eds.) *Developing Translation Competence*. Amsterdam : John Benjamins, 2000. 244 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.38>
3. Pym A. *Redefining Translation Competence in an Electronic Age*. In *Defence of a Minimalist Approach*. Meta. 2003. Vol. 48, no. 4. P. 481–497. DOI: <https://doi.org/10.7202/008533ar>
4. Göpferich S. *Towards a Model of Translation Competence and its Acquisition: the TransComp Project*. *Models of Translation Competence* / ed. by S. Göpferich, A. L. Jakobsen, I. M. Mees. Copenhagen : Samfundslitteratur, 2009. P. 11–37.
5. Кальниченко О. А. Історія перекладу як складник перекладацької компетенції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1072. С. 122–128.
6. Ребрій О. В. *Сучасні концепції перекладознавства: когнітивно-дискурсивний аспект* : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 352 с.
7. Ольховська А. С. *Перекладацька компетентність у контексті професійних стандартів*. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Лінгвістика. 2015. Вип. 23. С. 171–175.
8. Черноватий Л. М. *Методика навчання перекладу як спеціальності* : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2013. 592 с.
9. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA : MIT Press, 1965. 251 p.
10. Wilss W. *Perspectives and Limitations of a Didactic Framework for the Teaching of Translation*. *Translation: Applications and Research* / ed. by R. W. Brislin. New York : Gardner Press, 1976. P. 117–137.
11. Hymes D. *On Communicative Competence*. *Sociolinguistics* / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269–293.
12. Vermeer H. J. *Skopos and Commission in Translational Action*. *Readings in Translation Theory* / ed. by A. Chesterman. Helsinki : Oy Finn Lectura Ab, 1989. P. 173–187.
13. Bell R. T. *Translation and Translating: Theory and Practice*. London : Longman, 1991. 298 p.
14. Reiss K., Vermeer H. J. *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained* / trans. by C. Nord. London : Routledge, 2014. 238 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315759166>
15. Snell-Hornby M. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam : John Benjamins, 1988. 163 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/z.38>
16. Neubert A. *Competence in Language, in Languages, and in Translation*. *Developing Translation Competence* / ed. by C. Schäffner, B. Adab. Amsterdam : John Benjamins, 2000. P. 3–18. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.38.03neu>
17. PACTE Group. *Building a Translation Competence Model*. *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research* / ed. by F. Alves. Amsterdam : John Benjamins, 2003. P. 43–66. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.45.06pac>
18. European Commission. *European Master's in Translation Competence Framework 2022*. Brussels : Directorate-General for Translation, 2022. 16 p.
19. O'Brien S. *Translation as Human-Computer Interaction*. *Translation Spaces*. 2012. Vol. 1. P. 101–122. DOI: <https://doi.org/10.1075/ts.1.05obr>
20. Moorkens J. *What's So Quality about Quality? Challenges of Defining and Measuring Quality*. *Translation Quality Assessment: From Theory to Practice* / ed. by J. Moorkens et al. Cham : Springer, 2018. P. 1–11. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-91241-7_1

21. International Organization for Standardization. ISO 17100:2015 Translation Services – Requirements for Translation Services. Geneva : ISO, 2015. 24 p.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026